

Bevezetés a Héber Bibliába/Ószövetségbe: bibliai irodalomtörténet

Bibliai költészet

Koltai Kornélia

2018.10.17.

Az előadás vázlatja

- Az orális költészet:
  - Parry-Lord Homérosz-kutatásainak alkalmazása az archaikus héber költészetre
  - az orális költészet – mint kommunikáció – tényezői
  - az óhéber orális költészet: az archaikus költészet sajátosságai
  - a *Debóra-ének* (Bír 5) elemzése
- Műfaji sokféleség:
  - mindennapi élet dalai
  - zsoltárok
  - bölcsességi vagy didaktikus költészet
  - prófétai tanítás

Milman Parry (1902–1935), Albert Lord (1912 –1991) kutatásai

- homéroszi versek kutatása: epikus költészet, orális tradíció
- Jugoszláv királyság területére az 1930-as években:
  - modern szerb-horvát énekesek példája – az alkotói folyamat tanulmányozása (költészet, előadásmód)
  - ókori gr. epikus költészetre alkalmazva, homéroszi művek keletkezéstörténetét, orális jellegét rekonstruálva

Az orális költészet tanulmányozása

Kiterjed:

- 1) bárd / dalnok
- 2) nem írott – írott vers közti kapcsolat
- 3) kreativitás – tradíció közti különbség
- 4) hallgatóság, hangszerek szerepe
- 5) átadás-tényező

vizsgálatára

Énekköltő/-mondó, bárd szerepe

- fix szókincs, memória, másoktól tanul, ő is alkot
- hallgatóság (kritikus!) igényeinek kielégítése
- nyelvhasználat: hagyomány, újítás; téma: hagyomány
- speciális technika az énekszerzéshez: *másoktól tanulják* (témák, formulák, ritmus), *gyakorlás*: az alapritmikus sémák elsajátítása, amibe saját gondolatok beillesztése, *improvizáció*: előírászerű anyag létrehozása

Orális vs. írott költészet

- *Szóbeli* szakasz
költők: nagyon hosszú versek →
továbbhagyományozás), ÍRÁSBELISÉG:
forradalmi váltás
- *Átmeneti* szakasz
írásos emlékeztető a saját költeményeikhez:
nem a saját memóriájuktól függenek
- *Írásos* szakasz
költészet: tisztán írott forma, a szóbeli
költészet lejegyzése: fennmaradt
dokumentumok innen; hogyan, miért? költő
maga írja le? diktálás? → torzuláshoz vezet
memorizálás? később, emlékezetből leírva?
ki által? mi célból?

Spontaneitás vs. tradíció

- 2 kérdés: -közhelyek által „agyonnyomott” tradicionális költészet vagy spontán?
-hogyan hat az írás kialakulása, elterjedése a „szóbeli költők” kreativitására?
- spontaneitás:
  - a hagyományos frazeológia gördülékeny alkalmazása, könnyed, sokoldalú tradíció-kezelés
  - fokozatosan újabb és újabb készlet alakul ki, újítások
  - írás kialakulása: spontaneitás háttérbe szorul
- tradíció:
  - sztereotip formulák, kötődés
  - tradicionális költői stílus: másodlagos nyelv, hosszú tanulóidő alatt elsajátítva

Orális költészet és kommunikációelmélet

- Feladó: költő, énekes
- Üzenet: költemény, szöveg, ének
- Átvevő: hallgató, címzett: élő hallgatóság
  - igényli a szórakoztatást, a mulattatást, szeretné, ha hatást gyakorolna rá az énekmondó/költemény
  - kettős funkció: kreativitás katalizátorai, tradíció őrei
  - visszacsatolás: kórus, taps, válasz (refrének éneklése), kérdések felvetése
- Háttér, kód, eszköz: zene (1 húros hegedű, hárfa, hosszú bot)
  - → verssor hangsúlyait jelezzék, sorvég kitöltésére, fontos helyek nyomtatékosítására szolgált

A szóbeli költészet technikái és jellemzői

- Frázis: szavak csoportja, szabályosan alkalmazva ugyanazon metrikai viszonyok közt, hogy a lényeges fogalmat kifejezzék (vö. állandósult jelzők)
- Téma: ideák, fogalmak csoportja, amelyek előre szabályozott stílusban használatosak (*hős fegyverének leírása, vezető általi buzdítóbeszéd, törzsek összegyülekezése*)
- Költői nyelv jellegzetességei: archaizmusok (formulák, témák), onomatopoezis, alliteráció, asszonánc, rím, alakzatok, oda nem illő hasonlat, formula mechanikus alkalmazásai

Az óhéber szóbeli költészet

- H. Gunkel (*Genesis*-fordítás, kommentár, 1910):
  - „Azt kell feltételezzük, hogy létezett egy hivatásos történetmondó osztály Izraelben. Történetmondók, akik ismerték az ősi énekeket, bejárták az országot, és megtalálhatók voltak a népünnepevényeken (...)”
- → falvakban, vidéki városokban, vidéki területeken mesélték, énekelték a történeteket; esténként, kutaknál, forrásoknál:
  - **VIDÉKI LEVITÁK** (körbejárták az országot, törvényt tanították az írástudatlanoknak, vö. akk. *lamû, lawû*: 'körüljár', professzionális énekesek)
(„Tanítják törvényeidre Jákóbot és útmutatásodra Izráelt” Deut 33,10; „A lévitáknak pedig, akik egész Izráel tanítói voltak” 2Krón 35,3; ld. továbbá 2Krón 17,7–9; Neh 8,7–9 stb.)
  - **BÖLCS ASSZONYOK** (Tekoa-beli: 2Sám 14,1-20; Ábel-Bét-Maaka-beli: 2Sám 20,16–22) – **HŐSI ÉNEKESNŐK**: Mirjám (Ex 15,21), Debora (Bír 5,12), Jefte lánya (Bír 11,34; 40)

Orális költészet és kommunikációelmélet a héber költészetre vonatkozásában

- Írott szövegeken alapszik Izrael poétikus tradíciója, de orális volt, legalábbis kezdetben → archaikus költemények, szomszédos civilizációk tanúsága (mezopotámiai, ugariti költészet)
  - „Feladó” (költők, énekesek): vidéki lévíták, bölcs asszonyok
  - „Üzenet” (költemény, szöveg, ének): a Héber Biblia archaikus költeményei (ld. bővebben, külön dia)
  - Hallgatóság: aktív – refrének, kérdések (ld. külön dia)
  - Háttér, kód, eszköz (családi ügyek [vö. névetimológiák], törzsi események, győzelmi énekek [Ex 15; Bír 5; 1Sám 18,6–7] ünnepségek, lakomák [Bír 14,10–20] temetési énekek, sirató énekek [2Sám 1,17–27], poétikus áldás halált megelőzően [Gen 49; Deut 33], munkavégzés, kútásás [Num 21,17–18]), dobok,

Refrének és kérdések a Zsoltárookban

- Zsolt 24,8.10 „⁸**Ki az a dicső király?** Az erős és hatalmas Úr, az Úr, aki hatalmas a harcban. ⁹Emeljétek föl fejetekeket, ti, kapuk, emeljétek föl, ti, ősi ajtók, hogy bemehessen a dicső király! ¹⁰**Ki az a dicső király?** A Seregek Ura, ő a dicső király! (Szela.)”
dAbiK'ñh; %l,m,Û éhz< **ymiû** / dAbiK'ñh; %l,m,Û éhz< aWhå **ymiÛ**
- Zsolt 129,1–2 „¹Zarándokének. Sokat gyötörtek ifjúságom óta – **vallja meg ezt Izrael!** –, ² **sokat gyötörtek ifjúságom óta (...)**”
yr" _W[N>mi ynIWrár"c. tB;r:â² 'lae(r"f.yI an"÷-rm;ayO* yr:_W[N>mi ynIWrár"c. tB;r:â
tAli[ ]M;ñh;(ryvi^{a1}
- Zsolt. 136: válaszos ének, párbeszédese formájú, hosszú, könyörgő ima (vö. *litánia*)
26x fordul elő a 25 versben: „mert örökké tart szeretete”-válasz
'AD*s.x; ~l'äA[l. yKiP

Az archaikus héber költészet

- Besorolás:
  - Ex 15
  - Bír 5
  - Gen 49
  - Deut 33
  - Deut 32
  - Num 23–24 (költői betétek)
  - Ps 68 + egyéb korai zsoltárok
- A datálás problémája:
  - területi elhelyezkedés
  - inkább É, areális hatás: arámi
  - i. e. I. évezred elejétől i. e. 7–6. sz.-ig, i. e. II. évezredének végére megy vissza?

Technikák és jellegzetes vonások: a *Debóra-ének* verstani elemzése (Bír 5)

- Frázis: „¹⁵(...) Rúben tartományaiban nagy fontolgatások voltak. ¹⁶ Miért maradtál mégis ülve a karámok között, hallgatva a pásztorfurulyát? Rúben tartományaiban nagy fontolgatások voltak.”

refrének, kiszólások: „Áldjátok az Urat!” (Bír 5,2.9), „fennen hirdessétek” (Bír 5,10), „Folytasd, lelkem, teljes erővel!” (Bír 5,21), „Halljátok, királyok, figyeljete, fejedelmek!” (Bír 5,3),

visszacsatolások, beleszólások: „Serkenj, serkenj föl, Debóra, serkenj, serkenj, mondj éneket!” (Bír 5,12), + 5,7

- Téma: *seregszemle, törzsek összegyülekezése, buzdító felszólítások, a theophania ősi képei, átokmondás, áldásmondás, kozmikus erők, a természet szerepe a harcban*
- Háttér: itatóvályúknál előadva → Bír 5,11
- Metrika alapja: szóhangsúly, szótagszám

A *Debóra-ének* költői nyelvének sajátosságai

- Nyelvi archaizmusok: (morfológiai, szintaktikai) -v, / -v; vonatkozónévmási használata: yTim.Q;v; ('amikor felkelsz') (Bír 5,7); határozott névelő ritka, ha igen, akkor speciális mutatónévmási erővel bír (er. *deiktikus* partikula), *status constructus* szerkezetek gyakoriak, aszindetikus mondatok túlsúlya (vonatkozónévmás sem gyakori), *prefixum-konjugáció*: *préteritum*-jelölésre: rx;b.yI'P; eltérő ragozás: dyrIêf dr:äy> za'...; ősi esetvégződés: ~yIr:^ap.a, yNIâmi ; (lexikont érintő): za'P; d[c; ~ynI+z>ro* WnyzIßa]h;; WNt;y>; #xm; qxm
- Onomatopoeízis: „Hogy csattogtak a lovak patái, amikor vágattak vágató csődörei!” (Bír 5,22) `wyr"(yBia; tArih]D: tArßh]D:mi( sWs+-ybeQ.[i Wmßl.h' za'; „szétzúzta a fejét, betörte, átfúrta halántékát.” (Bír 5,26) `At*Q'r: hp'Pl.x'w> hc'îx]m'W Avêaro hq"âx]m' `ar"s.yisi(hm'Ûl.h'w> stb.
- Alakzatok: rengeteg ismétlés, parallelizmus! ez a legfontosabb „költeményszervező” retorikai eszköz → ismétlő parallelizmus (9 db!=Bír 5,6.7.12.20.21.23.24.27.30) stb.; *figura etymologica* („átkozva átkozzátok”), oda nem illő hasonlat, formula mechanikus alkalmazásai (szokatlan képek, váratlan fordulatok): „Új isteneket választottak, de aztán folyt is a harc a kapuknál, ám pajzs meg dárda nem volt látható a negyvenezernél Izráelben.” (Bír 5,8)

Ismétlő parallelizmus a *Debóra-éne*kben

(forrás: Kugel, *The Idea....*, 37)

Judg. 5:6	ביסי שמגר בן ענת / ביסי יעל ... //
Judg. 5:7	עי שקסתי דבורה / שקסתי אם ... //
Judg. 5:12	עורי עורי דבורה / עורי עורי דברי שיר //
Judg. 5:20	מן שמים גלחמו הכוכבים / ממסלותם גלחמו ... //
Judg. 5:21	נחל קישון נרפם / נחל קדושים נחל קישון //
Judg. 5:23	איוו פרוו אשר מלאך ה' / ארוו ארוו ישביה //
	ני לא באו לעזרת ה' / לעזרת ה' בגבורים //
Judg. 5:24	הברך מנשים יעל / אשת חבר הקיני / מנשים באהל תברך //
Judg. 5:27	בין הגליה ברע נפל שכב / בין הגליה ברע נפל //
	באשר ברע / שם נפל שדוד //
Judg. 5:30	שלל צבעים לסיסרא / שלל צבעים רקסח / צבעי רקסחים לצוארי שלל //

Parallelizmus membrorum

- 'részek párhuzama', gondolatritmus: mondategységek, sorok gondolati párhuzama, az egyes szavak között is fennáll a párhuzam, nagyon sokféle lehet!
- 1) szintetikus parallelizmus: 2. sor továbbfejleszti az 1. mondanivalóját + *khiasztikus*:
  - „Én most az Úrnak éneket mondok,
zsoltárt zengek az Úrnak, Izráel Istenének.” (Bír 5,3b)
  - „Serkenj, serkenj föl, Debóra,
serkenj, serkenj, mondj éneket!” (Bír 5,12)
- 2) szinonim párhuzam: minden elem megfeleltethető:
  - „Halljátok, királyok,
figyeljeteK, fejedelmek!” (Bír 5,3a)
- 3) antitetikus parallelizmus: 2. az 1. ellentétét tartalmazza
  - „Átkozzátok Mérózt (...) (Bír 5,23a)
  - De áldott az asszonyok közt Jáél (...) (Bír 5,24a)

Poétikus műfaji sokféleség

(Encyclopaedia Judaica 1. kiad., G. Fohrer felosztása)

- mindennapi élet dalai (sokszor „maradványokként”): munkadalok, ivódalok, gúnydalok, szerelmi énekek, harci énekek, győzelmi énekek, egyéni/közösségi gyászénekek
  - zenekíséret, kórus, tánc
- zsoltárok: himnuszok (trónra lépési énekek, Cijjon-énekek, zarándokénekek), közösségi/egyéni panaszok, hálaadó énekek (főként egyéni), királyi énekek
  - templomi énekesek által előadva
- bölcsességi vagy didaktikus költészet: példabeszédek, mondások, aforizmák, tanító mesék, allegóriák
  - tanítók
- prófétai tanítás: jövendölések, fenyegetés, ígéretek, kirohanások, látomás, prófétai gyászének, meghívási élmények
  - próféták

Irodalom

- Watson, Wilfred G. E., „The Hebrew Poet in Action”, „Analysing Hebrew Poetry: Notes on Method / 3.1. Terminology”, in: uő., *Classical Hebrew Poetry. A Guide to its Techniques* (Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series, 26; Sheffield: Sheffield Academic Press, 2001, reprint), 66–83. és 11–15.
- Cecil, Roth – Wigoder, Geoffrey, Ed. *Encyclopaedia Judaica, Poetry / Biblical Poetry* szócikke (Jerusalem: Keter, 1972¹)
- Kugel, James L., *The Idea of Biblical Poetry. Parallelism and its History* (New Haven – London: Yale University Press, 1981)
- Berlin, Adele, *The Dynamics of Biblical Parallelism* (Bloomington: Indiana University Press, 1985)

- Köszönöm a figyelmet!